

O analiză critică a tranziției II. România în ianuarie 2012 – Către ce ne îndreptăm?

Cătălin Zamfir

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București

Abstract: *In 2004 I thought that what was called „transition” had been completed and a new perspective for Romania had been opened. As a sociologist I published a book on critical analysis of those 15 years of profound social change. I was wrong. Another 7 years of confusion and sorrow has followed. In January 2012 I considered a new critical analysis of transition was necessary and I wrote this paper. The paper has two parts. The first part is dedicated to the analysis of the **state** in the process of transition. Arguments are brought out that state had been a key variable of the entire process of changes. There was a competition between two structural tendencies: on the one hand what is usually called promotion of the legal state; on the other hand we can identify a strong structural tendency what I call neofeudal state: the state as an important source of exploration of its resources by the new groups in power; a transfer of the public resources not from up to down, but contrary from down to up. The neofeudal state is responsible for the economic destructive process of privatisation and for producing the mechanisms of neofeudal exploration of the state and population what are usually called corruption. The second part of the paper try to identify the historical alternatives Romania has in the present situation: a prosperous capitalism and socially cohesive or a precarious capitalism socially polarised.*

Keywords: transition, neofeudal state, prosperous capitalism, precarious capitalism.

Cuvinte-cheie: tranziție, stat de drept, stat neofeudal, capitalismul prosper și coeziv, capitalismul precar polarizat social.

În ziua în care pusesem punct la **Raportul social 5** al ICCV, a izbucnit revolta populară din ianuarie 2012¹.

Din motive neclare, Raportul nr. 5, deși difuzat, nu a fost publicat în acel moment. Pentru ipotezele formulate în acel moment, publicarea sa în 2013 este un test al istoriei.

Revăzând acum textul, am impresia că el căuta să limpezească unele componente importante ale paradigmei explicative a stării României și a direcțiilor ei de evolu-

ție: ce au fost în *realitate* schimbările de 22 de ani pe care am numit-o *tranziție* sau *reformă*? cine sunt beneficiarii acestei tranziții și cine sunt cei care au suportat costul ei? tranziția, a cărei finalizare este promisă în acest an, este schimbarea pe care cu toții o vrem? calea pe care suntem duce la o societate în care este lichidată subdezvoltarea, cu rezultatul unei prosperități de tip european, sau ne afundăm într-o subdezvoltare cronicizată, o societate a inechității menți-

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie 13, sector 5, București. E-mail: catalin.basarab@gmail.com.

nută cu metode care alunecă inevitabil spre forme dictatoriale?

Istoria neînțeleasă se repetă.

*În 2004 am publicat o carte despre tranziția României: **Analiza critică a tranziției. Ce va fi după?** Credeam atunci că tranziția s-a încheiat și că, eliberați, ne putem ocupa de ce va fi după. Au trecut 7 ani și m-am simțit presat să scriu o nouă carte pe aceeași temă: **o revedere critică a tranziției.***

Ideile cărții s-au cristalizat. Ar fi urmat o muncă de completare a datelor, dezvoltare a argumentelor și urmărirea implicățiilor; plasare a analizei în contextul dezbaterilor prezente. Dar timpul nu mai așteaptă. De aceea am decis să nu amân, ci să prezint concluziile mele într-o modalitate nu suficient de dezvoltată, așa cum aș fi dorit, ci în forma unui Raport în seria Rapoartelor sociale ale ICCV.

decembrie 2011-14 ianuarie 2012

Cât de „bună” a fost tranziția?

Revoluția din '89 ne-a făcut optimiști. *Ce va fi după?* Va fi o societate cu totul altfel și, imediat, mult mai bună.

	1994	1999	2006	2010
Negativ	30%	54%	33%	54%
Pozitiv	24%	12%	24%	13%

Ne îndreptăm într-o direcție bună sau într-o direcție greșită? Sondajele de opinie

- În direcția greșită² **86%**
- În direcția bună **10,5%**

Suntem din ce în ce mai pesimiști față de perspectivele țării: în raport cu prezentul, peste 10 ani, situația României va fi

Anii '90 ne-au năucit. Nu a fost ceea ce am sperat. Ce a fost *după* s-a umplut cu resemnare, dar și cu o nouă speranță: în fine, așa a fost *tranziția*, cu toate costurile inevitabile ale unei schimbări profunde.

La începutul anilor 2000 am început să fim optimiști. În acel moment răspunsul la întrebare părea să devină mai clar. Se prefigura ce va fi: o societate de tipul celor din Occident. Acceptarea României ca membră a Uniunii Europene va da o șansă suplimentară. Un capitol a fost închis, după estimarea mea, nu strălucit. Vom intra însă într-un curs oarecum normal de dezvoltare, fără să ne așteptăm la schimbări spectaculoase. Suntem pe drumul cel bun.

Câțiva ani buni nu am mai vorbit de tranziție. Am crezut că deja am depășit-o. Sau ne-am așteptat cu nerăbdare să se termine, ca o fază chiar neplăcută, dar necesară, pentru ca apoi să fie în fine bine. Dar criza declanșată brutal în 2008 ne-a reîntors la un set de întrebări despre care credeam că le-am depășit, dar de data aceasta profund îngrijorătoare: *cum a fost posibil?* Și iarăși *ce va fi, după?*

Acum, spre sfârșitul tranziției, românii apreciază predominant negativ schimbările din societatea românească (Mărginean și Precupețu, coordonatori, 2010, 42):

oferă constant diagnoza făcută de comunitate:

(Mărginean și Precupețu, coordonatori, 2010, 54):

	1994	1999	2006	2010
Mai proastă	23%	44%	30%	52%
Mai bună	66%	39%	48%	20%

Cred că după 22 de ani experiența ne duce la o concluzie: *tranziția nu a fost ceea ce am crezut că va fi* și nici nu suntem optimiști în legătură cu prezentul care devine viitorul nostru.

Este legitim să ne întrebăm: ***Când se va termina tranziția?***

Răspunsul la întrebare pare a fi simplu: ***realizarea obiectivelor tranziției***. Președintele Traian Băsescu a declarat la întâlnirea din Germania (10 noiembrie 2011): 2012 este anul mării privatizări. Privatizarea completă se pare că s-a dovedit a fi, cu erorile pe care le-a conținut, o strategie păguboasă.

Este discutabil că, pentru funcționarea bună a unei societăți, este necesară o privatizare completă. Și în țări dezvoltate din Europa nu întreaga economie este privată. În câteva decenii de prosperitate a țărilor din Europa occidentală au existat zone mari de economie în proprietate publică. Deci obiectivul tranziției ar putea fi nu o economie **complet** privatizată, ci o economie privată, dar cu sectoare publice a căror viabilitate trebuie decisă contextual. Altfel, privatizarea completă a devenit marea dogmă a tranziției. În fapt, eu o suspectez că e o iluzie autojustificativă. Justificăm ineficiența economiei actuale prin faptul că ar mai exista câteva sectoare economice publice. Și va fi bine după ce le vom privatiza și pe acestea? Cu prilejul vizitei aproape lunare în România a reprezentantului FMI acesta a declarat: sectorul economic public atârână ca o piatră de moară de piciorul economiei românești, care de altfel se presupune că este sprințară.

Se prefigurează o ultimă extindere a privatizării: privatizarea resurselor naturale. Deja Președintele stabilește un obiectiv și mai ambițios: privatizarea și a sistemului de sănătate și, de fapt, toate sistemele publice. Privatizarea, așa cum a fost făcută, ne-a aruncat deja într-o stare de *societate capitalistă subdezvoltată*.

Un prieten din Republica Moldova, când l-am întrebat ce cred moldovenii des-

pre finalizarea tranziției, a formulat un criteriu care m-a pus pe gânduri: ***tranziția se va termina când nimic nu va mai fi de furat***.

Din acest punct de vedere, mai avem mult de privatizat: zonele de monopol de interes public, resursele naturale ale țării; mai rămân de privatizat și serviciile sociale fundamentale, sănătatea, educația și securitatea individuală. Și mai rămâne de privatizat și **viitorul** prin împrumuturi iresponsabile.

Va mai rămâne totuși ceva: ***privatizarea statului însuși***. Și în fapt, ***dictatura este forma de privatizare a statului***. Acum, în 2013, realizăm că impasul politic reprezintă ultima tentativă a Președintelui de a privatiza în interes propriu statul.

Dar poate nu am realizat nici obiectivul reformei la nivel instituțional. E drept, sistemul legislativ este realizat la nivelul Occidentului dezvoltat, dar cu incoerențe inevitabile în orice schimbare profundă. Am realizat o democrație pluripartidistă, în centrul căreia este plasat parlamentul care exprimă voința electoratului. Dar, surprinzător, se coagulează tot mai clar impresia că alunecăm spre o dictatură coruptă.

Istoria se repetă. După 22 de ani reapare obsesia **reformei**. Sunt adoptate prin asumarea răspunderii de către Guvern legi care se declară a reforma sistemul de învățământ, sistemul de asistență socială, serviciile de sănătate. Programul „reformei” actuale este, în realitate, privatizarea totală a sistemului public. Trebuie să ne îngrijoreze faptul că proiectele de „reformă” sunt tot mai mult făcute în secret, sunt tot mai contestate de către comunitate și adoptate prin mecanisme nedemocratice.

Ce a rezultat, a fost nu o țară aflată într-un stadiu final sau avansat al tranziției, în perspectiva de a deveni o țară prosperă de tip occidental, ci o țară sărăcită, o economie distrusă, un sistem politic și instituțional corupt și ineficient, în alunecare spre practici dictatoriale, un învățământ și un sistem sanitar supuse unui atac continuu distrugător.

La orice set de indicatori de performanță, tranziția noastră stă prost.

Problema noastră actuală **nu este că avem prea puțină tranziție sau o tranziție încă neterminată, ci o tranziție prost concepută. Riscul nostru actual este că vom termina în curând această tranziție, și, cu siguranță, va fi mult mai rău dacă nu am continua-o în această formă.**

Statul în perioada tranziției: între un stat capitalist de tip occidental și un stat neofeudal

În programul tranziției, *reforma statului* a ocupat un obiectiv prioritar. Statul a fost variabila cheie a tranziției. Se pare însă că produsul tranziției nu este nici pe departe tipul de stat pe care l-am crezut.

Ultimul mileniu a cunoscut trei mari tipuri de stat.

Statul capitalist occidental. Societățile capitaliste occidentale se fundează pe cuplul complementar economie/stat: economie capitalistă, reglată de piața liberă, și statul cu funcții de reglementare a relațiilor social-economice, asigurarea securității, administrare și, mai ales, funcții sociale, ceea ce sintetic s-a numit *statul social*. Pe scurt, statul asigură buna funcționare a economiei și echilibrarea vieții sociale.

În cea mai mare parte a sa, statul social este un sistem de *asigurare colectivă* în fața riscurilor sociale și de *investiții colective* în sănătatea fizică, morală și socială a colectivității și în viitorul său. Finanțarea serviciilor de învățământ și de sănătate reprezintă o investiție în prosperitatea viitoare a societății și în sănătatea populației. Pensionarii, foștii salariați, beneficiază de „investițiile” făcute în timpul vieții active în sistemul de asigurări sociale, în virtutea contractului social între generații. Suportul familiilor cu copii este și el o investiție a colectivității în viitorul său. Tot din buget se finanțează investițiile în starea socială și

morală a colectivității: suportul pentru șomerii datorită limitelor economiei de a oferi suficiente locuri de muncă, suportul pentru familiile sărace care nu pot, prin efort propriu, să-și asigure veniturile necesare unui trai decent și, desigur, persoanele cu dizabilități.

Responsabil de bunăstarea colectivă, orice stat are o responsabilitate economică: nu doar asigurarea funcționării sale normale, dar și creșterea economică în beneficiul colectiv.

Importanța rolului statului poate fi estimată dacă luăm în considerare faptul că el utilizează substanțial aproape o jumătate din PIB, în unele țări chiar mai mult.

Pentru realizarea funcțiilor sale, statul capitalist modern *redistribue* resursele economice *de sus în jos*, în funcție de nevoi: de la segmentele mai prospere la cele cu resurse mai modeste, de la cei care au deja educație la tinerii la începutul vieții lor, de la cei sănătoși la cei care se confruntă cu probleme de sănătate.

Statul modern este produsul democrației pluripartidiste, *expresie a structurii sociale a sistemului capitalist*.

Statul capitalist vasal. În discursul occidental dominant se sugerează insistent că în țările „în curs de dezvoltare” statul este și el unul de tip capitalist occidental, dar și el în curs de dezvoltare. Alții sunt tentați să considere că de fapt, în țările subdezvoltate, statul are un profil distinct: un stat capitalist slab, la marginea sistemului capitalist, supus puterii marelui capital din țările dezvoltate.

Statul feudal clasic din trecut reprezintă un alt tip de organizare socială. Pe lângă asigurarea funcționării sistemului public, statul feudal este un mecanism de preluare a resurselor economice de la micii producători (în principal țărani și, în cazul imperiilor, de la populațiile subjugate) și redistribuire a acestora în interesul clasei dominante. Statul feudal este deci un mecanism de redistribuire economică *de jos în sus*. El nu are rolul de a echilibra bunăsta-

rea colectivă, ci de *a crea privilegii și bogăție prin transfer*.

Economia industrială a aruncat în aer eșafodajul sistemului feudal. Structura economică capitalistă a generat o nouă configurație a societății și, treptat, a generat statul capitalist modern.

Profilul statului în societățile în tranziție

Statul societății românești în tranziție este în mod curent perceput ca tip al statului occidental, dar aflat în diferite faze ale implementării lui.

Această viziune s-a dovedit însă a avea o capacitate limitată de a explica realitatea complexă a statului românesc actual. Se conturează tot mai clar relevanța paradigmei clasice a lui Titu Maiorescu a *formelor fără fond*. Formele instituționale, probate a fi funcționale în țările occidentale, adaptate în contextul României în tranziție, nu generează un conținut similar, ci cu totul altă realitate decât cea așteptată.

Avem toate argumentele că statul în perioada tranziției este un cu totul alt tip de stat decât cel cunoscut până acum.

Profilul statului în tranziție este rezultatul confruntării și a oscilației între trei tendințe structurale. Prima, formulată explicit în programele care guvernează tranziția, implementarea *modelului statului capitalist occidental*. A doua, o funcție cu totul nouă, statul ca instrument al schimbării societății comuniste prin transformarea sistemului economiei socialiste și a tuturor celorlalte sfere ale societății. În fine, subterană, produsul unei structuri sociale complet diferită de cea a societăților capitaliste. El este rezultatul presiunilor noilor grupuri de putere care îl utilizează în propriile interese.

Problema fundamentală a statului român actual este că modelul statului capitalist de tip occidental este construit pe o structură socială a tranziției diferită de cea a societăților capitaliste clasice.

Este util, în acest context, să pornim de la o teorie larg împărtășită în sociologie: *profilul statului este determinat de structura social-economică a unei societăți*. Dacă vrem deci să înțelegem profilul și dinamica statului în tranziție trebuie să pornim de la *noua structură socială* a societății românești în tranziție, de la configurația distribuirii puterii social-economice și politice produsă în cei 22 de ani de schimbare.

Implementarea programului tranziției a avut ca efect *neproiectat* o nouă configurație de grupuri sociale și de interese. Structura socială rezultată s-a dovedit a fi un factor decisiv în explicarea întregului proces al tranziției.

Salariații din sistemul economic, reprezentanți de sindicate, s-au manifestat inițial ca o forță social-politică puternică, mai ales cei din marile grupuri industriale. Grupul masiv al salariaților industriali a fost rapid diminuat și fragmentat, dispărând treptat ca forță social-politică. Greva, ca mecanism ultim de negociere socială și politică, a devenit tot mai anemică, până la dispariție.

A rămas însă masa de *salariați din sistemul public*, chiar într-o ușoară creștere. Avantajați de protecția contractelor colective de muncă, ei au început să se manifeste și politic ca forță independentă. Sindicatele salariaților publici (profesori, medici și asistente medicale, funcționari publici, polițiști, foști militari) au devenit treptat actori puternici în jocul politic. Atacul împotriva tuturor sectoarelor publice, declanșat în ultimii ani, are evident ca obiectiv și reducerea numărului salariaților publici și fragmentarea forței lor social-politice.

Pensionarii sunt încă un grup social masiv, rezultat al politicii comuniste a folosirii integrale a forței de muncă într-un sistem salarial. Ei reprezintă de în special o forță puternică electorală, dar se bucură și de un larg suport moral al întregii comunități. Nu putem ignora tentația politicianilor de a crea un conflict între salariați

și pensionari. Și pensionarii se vor diminua ca pondere în viitor, o mare parte a vârstnicilor nu vor mai proveni din sistemul salarial, redus și el la jumătate în perioada tranziției.

Țărănimea, împrorietărită cu mici parcele de teren, dar nu și cu mijloace de producție, lipsită de resurse de capital, a fost redusă la o agricultură de subzistență și la o subutilizare economică cronică. Cei mai mulți dintre ei vor deveni noii muncitori agricoli ai proprietarilor de pământ.

Clasa capitaliștilor era, la început, inexistentă. Marii capitaliști s-au format în societățile în tranziție din privatizare, nu dintr-o creștere treptată a sistemului economic capitalist. Interesele lor erau legate mai puțin de organizarea producției și de investiții productive, ci de profiturile rezultate din privatizare, din speculații imobiliare și tot mai mult din afaceri cu statul. La capitalismul național s-a adăugat capitalismul mondial în măsura în care avea interese nu numai în funcționarea economiei naționale, dar și în privatizarea resurselor naționale.

Dar cine deține puterea economică și politică?

Oamenii politici s-au trezit peste noapte deținători ai unei surse de putere pe care nu o bănuiau: controlul politic și administrativ al procesului de privatizare a bogăției publice și, în creștere, de distribuire a resurselor statului.

Politicienii ocupă o poziție economică ambiguă, cu riscuri, dar și mari oportunități. Ca toți ceilalți funcționari publici, și ei sunt salariați. Deși cu salarii relativ mari, veniturile lor sunt modeste în raport cu marile profituri obținute din procesul privatizării și din afacerile cu statul. În plus, dacă pierd pozițiile politice publice, ei se confruntă cu riscul de a trebui să caute alte locuri de muncă salariale, cu venituri mai mici, și, de ce nu, posibil chiar șomeri. În final, actualii oameni politici vor deveni pensionari cu pensii modeste. Ca toți ceilalți membri ai comunității, și oamenii poli-

tici pot deveni capitaliști, înființând întreprinderi private. Și mulți dintre ei au devenit și ei capitaliști. Paradoxul poziției politice în tranziție este că deși dețin puterea de a controla resursele economice enorme ale bogăției publice, accesul lor la aceste resurse este restricționat. Prin puterea pe care o au, ei îmbogățesc prin deciziile lor pe alții. Corupția trebuie considerată ca un efect structural inevitabil al acestei situații paradoxale.

Problema sistemului politic al tranziției este că el nu exprimă o structură social-economică preconstituită, care în societățile capitaliste clasice deține puterea primară, ci el are puterea de a crea structura social-economică. Grupul politic devine o clasă în sine, participând la exploatarea resurselor publice.

Problema fundamentală a tranziției este *accesul la resursele publice*. Procesul tranziției a atribuit oamenilor politici, ca un efect structural al său, o poziție privilegiată de putere socială și politică. Împreună cu noii capitaliști, cu funcționarii publici superiori care dețin posturile cheie în administrația publică și managerii întreprinderilor de stat, ei tind să formeze o *coalțiie social-economică și politică*, controlând pârghiile de putere ale statului, o clasă socială distinctă. În această coalțiie sunt atrase de asemenea și persoane din sistemele controlului statului: justiție, poliție, securitate. Această coalțiie de interese deține în perioada tranziției o poziție privilegiată de putere, deasupra 'societății civile', nesupusă controlului grupurilor de putere din sistemul capitalist clasic.

Oamenii politici pot avea la dispoziție patru căi de a participa ca beneficiari la distribuirea bogăției publice:

1. Direct, să participe ca beneficiari ai privatizării. Dar aici se confruntă cu problemele complexe ale conflictului de interese și cu restricțiile participării lor la proces.
2. Împărțirea profitului rezultat din privatizare cu noii capitaliști, o modalitate

importantă a ceea ce se numește în mod curent *corupție*.

3. Contracte privilegiate avantajoase cu instituțiile publice. Pe măsură ce resursele din privatizare se epuizează, contractele privilegiate au devenit forma legală de exploatare a întreprinderilor de stat și a bugetului. *Externalizarea* serviciilor din instituțiile publice a oferit o largă oportunitate de acces la resursele publice și, în fapt, o formă de privatizare a sistemului public. Pentru a avea acces la resursele publice cu contracte avantajoase, oamenii politici au posibilitatea de a crea direct sau indirect firme private sau de a se coaliza informal cu patronii firmelor private.
4. Posturi de membri în consiliile de administrație ale întreprinderilor de stat fapt care, pe lângă veniturile directe, oferă un acces privilegiat la contracte cu întreprinderile de stat.

Coaliția politică a puterii are un caracter difuz, din ea nefăcând parte obligatoriu toți membrii grupurilor menționate. Sunt desigur oameni politici, funcționari superiori, manageri de întreprinderi care, credincioși valorilor profesiei și poziției lor administrative și politice, nu aderă la comunitatea informală de interese în exploatarea resurselor publice. Poziția paradoxală a politicianilor a fost formulată de Ion Iliescu: **săraci și cinștiți**. O formulare tulburătoare, exprimând dilema reală a oamenilor politici.

Nu este întâmplător faptul că în discuția publică se vorbește insistent de *clasa politică* ca o formație socială distinctă de celelalte grupuri sociale.

Critica superficială a tranziției tinde însă să atribuie integral *clasei politice* responsabilitatea a tot ce se întâmplă „rău” în această perioadă. Eticheta de *corupție* este forma de atribuire nu structurală, ci strict individuală a responsabilității tranziției.

Statul actual deține încă două resurse importante: o resursă standard provenită

din impozite/taxe/contribuții sociale și proprietatea publică acumulată (întreprinderi, pământ, resurse naturale). Profilul statului este rezultat din modul de redistribuire a acestor resurse ale statului. Statul capitalist clasic redistribuie resursele preluate, mai accentuat de la cei prosperi, pentru echilibrarea socială: **de sus în jos**. Statul românesc actual ia mai mult de la cei săraci (impozitul egal și impozitul indirect pe consum, TVA-ul foarte ridicat) și bogăția acumulată în trecut o redistribuie mai accentuat la cei bogați: **de jos în sus**.

Redistribuirea resurselor statului în perioada tranziției se face în mod sistematic mai mult în avantajul celor bogați, consolidând bogăția, și mai puțin în scopul reechilibrării sociale. Acest model de organizare a statului prezintă elemente structurale similare cu statul feudal clasic (o redistribuire de la masa populației spre coaliția de la vârful statului), dar în condițiile societății moderne. Din acest motiv consider că denumirea cea mai potrivită pentru acest model de stat este cea de **stat neofeudal**. Coaliția de interese a oamenilor politici, noii capitaliști, funcționari publici superiori și manageri ai instituțiilor de stat sunt promotorii mecanismelor statului neofeudal.

Stat capitalist mic, stat neofeudal mare

De la începutul tranziției, statul a avut misiunea de a crea un sistem „legal” de privatizare și de funcționare a sistemului public, cu misiunea de a asigura ca întregul proces să se realizeze în interesul creșterii economice, cu excluderea profiturilor *colaterale* (denumite curent, *corupția*). Dar procesul s-a dovedit, așa cum era de așteptat, foarte greu de controlat. Criza actuală a sistemului juridic este paradigmatică. Justiția a devenit, într-o măsură importantă, un instrument în avantajul celor care controlează statul.

Statul în tranziție a devenit terenul confruntării celor trei tendințe structurale: mo-

delul statului capitalist occidental, modelul neofeudal și statul vasal.

În confruntarea acestor trei tendințe structurale în lupta pentru controlul puterii a intervenit efectul unei opțiuni politice fundamentale: *un stat puternic* sau *un stat slab*. *Un stat puternic* poate să asigure un nivel relativ scăzut de corupție și o eficiență crescută a întregului proces de tranziție. *Un stat mic, de fapt, slab*, punct esențial al programelor multor partide politice, a oferit un câmp permisiv pentru manifestarea noilor grupuri de interese, utilizând noile forme instituționale. Rezultatul statului slab a fost explozia corupției în procesul tranziției și căderea întregii economii. Atacul împotriva statului nu a avut ca efect diminuarea intervenției statului, ci mărirea controlului neofeudal asupra statului.

Logica statului neofeudal

Logica statului neofeudal ar fi putut fi prevăzută de la început.

Priviți din această perspectivă, cei 22 de ani ai tranziției prezintă succesiunea mecanismelor de exploatare a bogăției publice. Epuizarea unor mecanisme a generat presiunea de a identifica noi resurse și noi mecanisme de exploatare a bogăției publice.

Se pot identifica următoarele mecanisme de exploatare a bogăției publice, care s-au succedat, parțial și coexistând.

* *Managementul în interes privat a întreprinderilor de stat*. În numele retragerii statului și a liberalizării pieței, în 1991 întreprinderile proprietate de stat au primit poziția de actori independenți pe piața liberă. Eliminarea în fapt a formelor de control de către stat cu managementul independent al întreprinderilor de stat a deschis primul câmp larg al administrării proprietății de stat în interes privat al noilor manageri. Paradoxal, contrar așteptării, liberalizarea administrării întreprinderilor de stat nu a dus la creșterea spectaculoasă a eficienței lor, ci dimpotrivă la scăderea efi-

cienței, la dezmembrarea proprietății de stat și la explozia corupției. Falimentul multor întreprinderi de stat nu se datorează așa cum se credea curățirii economiei de cele structural ineficiente, ci exploatarea distructive a lor în interes privat.

Managementul în interes personal, în detrimentul interesului întreprinderilor de stat, a devenit o practică curentă de îmbogățire. S-a creat aici patternul viitoarei explozii a corupției și a coaliției manageri publici/noua clasă de capitaliști/funcționari publici superiori și politicieni. S-a constituit astfel o nouă clasă bogată: managerii administrației proprietății publice, din rândul cărora s-a recrutat o mare parte a noilor capitaliști.

Managementul privat al întreprinderilor de stat, lansat recent ca un *panaceu* al eliminării ineficienței și corupției, s-a dovedit rapid o pură iluzie, o ideologie justificativă a neputinței de a reforma un sistem structural corupt. Și aici se va menține presiunea de împărțire a profitului cu sistemul politic.

* *Privatizarea întreprinderilor de stat*. Privatizarea a ocupat locul central în procesul tranziției. Schimbarea structurii de proprietate a fost considerată ca soluția structurală la criza sistemului economic comunist. Noile întreprinderi privatizate vor atrage noi investiții și vor introduce un management privat eficient. Reglementarea procesului de privatizare în interesul comunității s-a dovedit și ea o *formă fără fond*. Cu destul de puține excepții, privatizarea grăbită a dus la restructurare prin dezmembrare a noilor întreprinderi, o formă de exploatare distructivă a bogăției publice. În procesul privatizării, realizată *oricum, privatizarea și pe un leu* a devenit un teren propice al consolidării unor mecanisme de transfer corupt al proprietății. Noile coaliții ale actorilor interni și externi s-au consolidat în jurul interesului obținerii controlului asupra unui stat slab și vulnerabil.

* *Diversificarea formelor de exploatare a resurselor statului*. Epuizarea privatizării ca sursă de profit neofeudal deplasează

interesul spre identificarea noilor forme de exploatare a resurselor statului. Ceea ce este desemnat prin termenul lax de *corupție* se referă la varietatea de forme ale exploatarea resurselor statului de către grupurile de interese care infiltrează mecanismele publice. Modelul neofeudal infiltrează toate mecanismele publice de control și administrare, deturnându-le logica.

* *Finanțarea construcțiilor de interes public* s-a dovedit un mecanism eficace de profit neofeudal. A devenit publică lista lungă de construcții publice de proastă calitate, dar cu costuri disproporționat de mari, de construcții inutile, concepute în afara oricărei strategii de prioritate. Birocratizarea procedurilor de achiziție publică s-a dovedit și ea simplă formă ușor de manipulat în interesul grupurilor de putere.

* *Exploatarea populației*. Sărăcit atât de ineficiența economiei, cât și de deficitul mecanismelor controlului social, statul se apropie de limitele superioare ale oportunităților de exploatare. Ultima sursă de exploatare neofeudală este populația însăși.

Statul deține mecanisme care pot fi utilizate pentru obținerea de resurse suplimentare de la populație.

- a. Creșterea fiscalității. România are o fiscalitate dintre cele mai ridicate din Europa. Dar și resursele oferite de fiscalitatea ridicată se apropie de limitele sale superioare, dincolo de care creșterea este tot mai dificilă.
- b. O politică fiscală regresivă, în defavoarea comunității sărace și în favoarea segmentului bogat.
- c. Monopolurile de stat, administrate cvasi-independent, au devenit un mecanism de exploatare a populației. Ele oferă surse suplimentare de profit: salarii disproporționat de mari și venituri colaterale cum sunt contractele profitabile, toate în detrimentul interesului întreprinderii și al beneficiarilor prin prețuri mari de monopol și servicii de proastă calitate. Scandalul actual al *Poștei* este un caz paradigmatic.

- d. Monopolurile publice oferă profituri private importante, dar mai difuze și de lung termen. Privatizarea lor oferă profituri imediate în favoare unor grupuri restrânse. Privatizarea monopolurilor publice va duce probabil la o creștere a eficienței, dar mai mult prin concentrarea profitului și creșterea și mai dură a prețurilor suportate de populație.
- e. Politica controlului sever asupra salariilor. Ideologia justificativă a fost că salariile mici reprezintă factorul esențial al relansării economiei și atragerii investițiilor străine. Nimic despre profituri mici și despre stimularea reinvestirii profiturilor. Politica salariilor mici nu a contribuit la înviorarea economiei, ci a degradat capacitatea de muncă, a deteriorat calitatea muncii și sărăcirea generalizată.
- f. Politica incoerentă de încurajare a reinvestirii profitului a stimulat de fapt consumul profitului din care economia românească a profitat marginal. Consumerismul profitului a fost un factor al subdezvoltării.

* *Atacul împotriva statului social*: micșorarea drastică a cheltuielilor publice de interes social, subfinanțarea învățământului și sănătății, privatizarea serviciilor sociale de sănătate și de învățământ, micșorarea drastică a prestațiilor sociale. Compresia statului social este o modalitate de eliberare a unor resurse bugetare pentru a fi utilizate în zonele ușor exploatabile în interes privat și de sărăcire a colectivității. Este declanșat de mai demult timp și programul de privatizare a asigurărilor sociale: diminuarea Pilonului I și extinderea Pilonului II și III. Deplasarea asigurărilor sociale în responsabilitatea strictă a indivizilor și administrarea lor în sistem privat eliberează bugetul pentru creșterea sectorului profitabil neofeudal.

* *Descentralizarea a facilitat extinderea corupției la nivel local*. Creșterea puterii autorităților publice locale, cu justificarea creșterii spiritului gospodăresc în

interes local, a fost mai degrabă o formă de scădere a controlului social. Corupția la nivel național, mai vizibilă și mai controlabilă, s-a extins la nivel local, mai puțin controlabilă, principalii beneficiari fiind mai puțin comunitățile, ci noii *baroni* locali în coaliție cu cei naționali. S-a creat o nouă coaliție politică națională/locală pentru exploatarea împreună a resurselor publice rămase: bugetul național/local și bogăția locală. Finanțarea proiectelor locale s-a dovedit a distruge orice administrare pe priorități, o nouă formă de corupție pentru atragerea voturilor și a deturnării resurselor bugetare.

* *La exploatarea trecutului și prezentului se adaugă și exploatarea viitorului.* Angajarea într-o îndatorare masivă a statului, fără o justificare clară, este un nou mecanism de exploatare și a generațiilor viitoare. Tranziția a produs nu numai o economie structural deformată și cronic ineficientă, dar și o țară rapid îndatorată. După un deceniu crud de rambursare a împrumuturilor făcute pentru programul ceașist intrăm într-un nou deceniu, sau poate chiar mai multe, de sărăcire pentru rambursarea unor împrumuturi care nu sunt justificate nici măcar de megalomanismul industrializării iraționale.

Teoria lui Marx este nerelevantă pentru tranziție

Modelul lui Marx, relativ corect pentru capitalismul secolului al XIX-lea, este nerelevant pentru societățile în tranziție. Teoria lui Marx avea în centrul său un sistem de exploatare directă a muncitorului de către capitalist. Gândind în paradigma marxistă, în sistemul actual al tranziției forma de exploatare directă este în mare măsură înlocuită cu formele indirecte de exploatare prin intermediul statului. Populația nu este doar exploatăată direct de către patronul său, ci este exploatăată și colectiv de către stat care apoi redistribuie resursele obținute

spre *noua clasă de neofeudali*. Noua formă de exploatare se face nu în virtutea proprietății unui capital, ci a controlului statului.

Perspective: criza statului neofeudal

Statul neofeudal se va confrunta cu adâncirea propriei sale crize: epuizarea resurselor statului, complementar cu sărăcirea resurselor oferite de economie. Predicția mea este că politica guvernării actuale (e vorba de ianuarie 2012) va accelera procesul de deplasare nu spre un stat capitalist de tip occidental tot mai mic, ci spre un stat neofeudal tot mai mare; un stat sărac într-o societate tot mai săracă.

Statul neofeudal conține în el însuși un mecanism de amplificare continuă a sa, fiind incapabil de a-și frâna tendința de creștere canceroasă. Epuizând resursele de exploatare, el se angajează într-un proces de autodistrugere. Economia română însăși, confruntată cu o criză cronică, produce o societate epuizată, incapabilă de a mai oferi resurse de exploatare neofeudală.

Statul român neofeudal, intrat în ultima sa fază a crizei, tinde să recurgă la ultima opțiune politică pe care o are la dispoziție: prin diferite metode se vor accentua tendințele de aruncare peste bord a practicilor democrației și adoptarea de metode dictatoriale. Criza accentuează incompatibilitatea statului neofeudal cu democrația.

Politizarea vârfurilor instituțiilor publice este una dintre formele cele mai vizibile ale deplasării spre autoritarism: cucerirea statului de către noua clasă neofeudală. Doar la suprafață politizarea instituțiilor publice este o formă a luptei politice. Mai profund, ea este modalitatea de cucerire a pârgurilor deciziilor publice de către grupurile de interese.

Epuizarea resurselor de exploatare cu mijloace legale a resurselor statului crește presiunea de încălcare a însăși preceptelor statului de drept. Democrația, prin schimbarea guvernării, accentuează vulnera-

bilitatea acumulărilor de ilegalități. Este de presupus că miza luptei politice nu este simpla schimbare de la guvernare, ci, sub presiunea publică, redeschiderea marilor dosare de corupție.

Eu sunt optimist. Cred că am ajuns deja într-un punct de atât de profundă criză încât nu mai este posibilă decât o ruptură de continuitate și de schimbare a trendului. Se produce, sperăm, o radicalizare și a actualei opoziții³ care va fi motivată de misiunea istorică onorantă de repunere a României pe un alt drum.

Explozia nemulțumirilor sociale va genera reversul politic, fie prin alegeri, fie prin revoltă populară. Se va adăuga, probabil, și presiunea Occidentului, tot mai rușinat de contribuția pe care a avut-o la generarea acestei situații.

Dar care este garanția că schimbarea guvernării, probabil prin viitoarele alegeri, va reversa procesul și va rupe cu patternul neofeudal? Coaliția actuală nu cumva va demonstra o continuitate a vechilor practici, doar cu schimbări marginale de actori?

Garanția poate fi furnizată doar de amploarea fără precedent a crizei politice, sociale și economice, dublată de radicalizarea tuturor segmentelor populației, inclusiv a opoziției politice.

Câte lumi sunt în această lume?

Intrăm într-o lume nou. Dar în ce fel de lume intrăm?

De la trei lumi la o singură lume?

Până în 1989 existau trei lumi.

Lumea 1, **capitalismul prosper**, cu structuri cristalizate, într-o creștere economică de necontestat.

Lumea a 2-a: **lumea dominată de programul comunist**: Uniunea Sovietică împreună cu țările socialiste est-europene, controlate de URSS, și alte țări comuniste – Cuba, Yugoslavia, Coreea de Nord, Albania – cu o structură și ea cristalizată și forță economică în declin, dar încă puternică,

mai ales politico-militară. Excepție face China și Vietnamul.

Lumea a 3-a: **țările „în curs de dezvoltare”, „nealiniate”**. În general subdezvoltate, cu o structură încă nedefinită, în căutare a unei direcții de ieșire din subdezvoltare, cu oferta/presiunea capitalismului prosper, dar și a comunismului. Aceste țări prezentau o largă varietate, aflată în balans între cele două lumi.

În 1989, a dispărut lumea comunistă, dar și lumea a treia, ca o lume încă în fața opțiunilor. Posibila ieșire din subdezvoltare oferită de modelul comunist a devenit de ordinul trecutului.

A dispărut și conceptul politic de țări nealiniate. Există o singură „linie”. S-a generalizat modelul capitalismului prosper.

Cum este acum lumea? În ideologia dominantă, există o singură lume, un singur model de organizare socială: **capitalismul prosper**, ilustrat de țările dezvoltate din Occident.

Dar fosta lume a treia, țările *departe de prosperitate*? Imaginea lumii a treia tinde să își șteargă conturul și distinctivitatea. Ele sunt tot capitaliste, dar încă insuficient dezvoltate. Imaginea lor este asociată cu *speranța* că vor deveni rapid o lume capitalistă prosperă. Angajate într-o economie capitalistă devenită mondializată fostele lumi *încă neprosper* vor depăși starea de subdezvoltare și se vor alinia la modelul standard al țărilor dezvoltate.

O lume structural omogenă: un obiectiv sau o iluzie?

A devenit lumea structural omogenă, cu diferențe mai mult de grad? Sau țările din fosta lume a doua și a treia, deja angajate în sistemul capitalist, tind ele însele să se diferențieze structural?

În fosta lume a treia, unele țări se cufundă în sărăcire și nu reușesc să se echilibreze, iar perspectiva lor devine tot

mai incertă. Alte țări, puține, beneficiind de condiții favorabile, cunosc un boom economic și adoptă structuri distincte. Țări mari, China, India, Brazilia, intră într-un ciclu de creștere economică constantă, dar încă departe de prosperitatea Occidentului și, inevitabil, caută modele distincte de organizare socială.

După 22 de ani de la prăbușirea sistemului celor trei lumi, devine palidă perspectiva optimistă a unei noi lumi omogene în prosperitate. Contrar așteptărilor, o parte importantă a lumii tinde să se fixeze într-o structură distinctă și persistentă *departe de prosperitate*. Modelul *trecerii spre pâlește* în perspectiva unui viitor tot mai incert. O țară sau alta poate să treacă în categoria de țară capitalistă prosperă. Dar această situație este mai mult o excepție.

Ipozeza celor două lumi

Lumea tinde din nou să se scindeze în două structuri cu logici distincte pe care propun să le numim **Modelul P** – *capitalismul prosper* – și **Modelul S** – *capitalismul sărac*.

Starea social-economică actuală este rezultatul procesului istoric, dar și a contextelor actuale și a opțiunilor politice care au împins unele țări într-o stare de prosperitate social omogenă sau le-au adâncit în subdezvoltare.

Modelul P: capitalismul prosper

Starea P: o societate dinamică și social omogenă

- * Economie funcțională, echilibrată și dinamică, capabilă să ofere marii majorități a populației oportunități economice care asigură cel puțin un nivel decent de viață.
- * Capacitate colectivă de a face față riscurilor/crizelor posibile.
- * O societate echilibrată economic și social, în care sărăcia severă este mai mult accidentală.

Politica P: o politică a prosperității pentru toți

- * O politică activă de promovare a interesului economic național, în contextul unei economii mondializate.
- * O politică a muncii pentru toți, demnă, capabilă să asigure resurse de viață decente.
- * Atragerea în sfera activității economice a zonelor subdezvoltate.
- * O politică a solidarității, bazată pe capacitatea mobilizării colective în fața riscurilor, o politică a prosperității pentru toți.
- * O politică de menținere a inegalităților sociale la un nivel tolerabil, promovare a coeziunii sociale și economice.
- * Stat social care completează și corectează bunăstarea produsă de economie: servicii sociale fundamentale de calitate la care are acces întreaga populație (educație, sănătate, securitate individuală, justiție), venituri sociale complementare apropiate de nivelul prosperității comunității: sistem de pensii cuprinzător, corelat cu veniturile populației active, suport pentru familiile cu copii, venituri compensatorii pentru persoanele cu dizabilități și o plasă ultimă de siguranță, un venit minim garantat.

Modelul P este proiectul construcției europene.

Modelul S: capitalismul sărac

Starea S: o societate confruntată cronic cu probleme economice, polarizată social

- * Subdezvoltare cronică, cu ritmuri de creștere modeste, întrerupte de crize și stagnare, detașându-se progresiv de lumea prosperă.
- * Economie neomogenă, cu segmente de economie avansată (de regulă proprietate a marilor companii internaționale); întreprinderi mici și mijlocii capabile să obțină un standard decent, dar cu vulne-

rabilitate ridicată; și o largă economie subdezvoltată, o zonă *gri*, capabilă să asigure mai mult un trai la limita supraviețuirii.

- * Polarizare socială: inegalitate social-economică accentuată. Sărăcirea, inclusiv în formele sale mizere, cuprinde o mare parte a comunității. Polarizarea lumii muncii: economia nu mai oferă un minim de prosperitate unui segment în creștere a populației active, condamnată la munci precare și nesigure; sărăcie extinsă și la populația economic activă.
- * Funcțiile sociale ale statului subdezvoltate în raport cu necesitățile, incapabile de a asigura pentru toți nici măcar dreptul elementar la supraviețuire.

Politica S: politica „reuşte cine poate”, a abandonului colectiv în fața riscurilor

- * Politica abandonului interesului economic colectiv, național, ideologia economiei mondializate fiind dominantă. Statele prospere combină eficiența economică cu interesul național. Ideologia economiei mondializate susține în țările sărace abandonul în fața marginalizării economice, resemnarea în zona subdezvoltării. Un deficit cronic de politică activă de promovare a economiei naționale, de scoatere din subdezvoltare a zonelor sărace.
- * Politici fiscale favorizante pentru segmentul bogat, intern și extern, și în defavoarea segmentului sărac.
- * Indiferența față de inegalitățile sociale accentuate. Dominarea ideologiei inegalității ca inevitabilă, sau, mai mult, ca factor productiv, motivator al efortului celor săraci.
- * Toleranță în creștere față de excluziunea socială, incluziunea socială este slab prezentă ca orientare a politicii sociale. Zonele de sărăcie severă sunt tolerate în cronicizarea lor.
- * Politica statului social minimal. Eventual, ideologic considerarea statului social ca o povară a șanselor economice.

La limită, modelul S și modelul P sunt stări consolidate ale structurilor de prosperitate sau de subdezvoltare. Dar politicile P și S coexistă în competiție ca tendințe structurale existente în toate țările, cu puteri variabile în funcție de contexte. Devine tot mai clar că lumea în ansamblul ei este departe de a fi în curs de *omogenizare în prosperitate*, ci de *scindare*: o zonă relativ restrânsă de P și o masă consolidată și în extindere de S.

Europa după 22 de ani: o Europă omogenă în prosperitate?

Cazul Europei este paradigmatic. Țările din vestul Europei s-au unit deja într-o lume capitalistă prosperă, capabilă să devină o forță mondială. Proiectul Uniunii Europene a avut de la început obiectivul realizării unei zone de omogenitate în prosperitate, bazat pe principiul solidarității ca sursă importantă a dezvoltării și stabilității. Proiectul s-a concretizat într-o politică ambițioasă de sprijin a zonelor subdezvoltate. UE are ca obiectiv reducerea sărăciei și a tuturor formelor de excluziune socială.

Căderea lumii comuniste din centrul și estul Europei a creat o nouă perspectivă istorică: integrarea lor economică și instituțională în UE. Noile țări europene ieșite din sistemul comunist obțin perspectiva de a fi **țări în tranziție spre capitalismul prosper al UE**. Tranziția noilor țări membre se va încheia rapid și Europa va deveni o zonă omogenă de prosperitate. Întrebarea este cum profită/sunt sprijinite țările foste comuniste să valorifice această oportunitate.

Noul context economic a zguduit visul unei Europe omogene. Se prefigurează perspectiva îngrijorătoare a scindării în două Europe: o Europă prosperă, dar cu numeroase probleme, și o Europă cu o

subdezvoltare persistentă. Stafia unei Europe în două viteze, formulată deja de sceptici, prinde contur.

Tranziția riscă să se finalizeze în modele stabile structural diferite: **capitalismul cu o prosperitate coezivă – modelul P/capitalismul precar, polarizat social – modelul S.**

Opțiunea politică a UE, cel puțin până în prezent, este o Europă omogenă în prosperitate. Dar, ca tendințe structurale, cele două modele sunt prezente într-o continuă competiție și în țările europene.

În condiții de dificultate, este de așteptat ca în Uniunea Europeană să apară diferențe de orientare politică pe aceste dimensiuni: de a spori efortul de creare a unei Europe P sau de a tolera tendințele de marginalizare a unor țări. De fapt, expresia *dublei viteze* este o formulare politicoasă care exprimă resemnarea UE în fața diviziunii Europei.

România la răscruce: spre P sau S?

PIB	1989 = 798 miliarde lei 2010 = 948 miliarde lei, în valoarea 1989
Creștere economică în 21 ani = 19%	

Eficiența umană a economiei se exprimă cu claritate în veniturile populației.

Tabel 1: Venitul disponibil median (pe persoană echivalentă), la paritatea puterii de cumpărare, în țările membre UE în anul 2007

Luxembourg	29.292	Slovenia	13.298
M. Britanie	18.943	Grecia	11.577
Cipru	18.230	Malta	12.572
Irlanda	17.843	Portugalia	8.933
Olanda	17.718	R. Cehă	8.913
Germania	17.338	Estonia	6.765
Danemarca	16.958	Slovacia	6.888
Belgia	16.726	Ungaria	6.631
Franța	15.604	Lituania	5.854
Suedia	15.968	Letonia	5.594

În condițiile economice și sociale dificile cu care se confruntă, România se află, mai dramatic ca niciodată, în fața unei opțiuni de direcție. Face efortul de a se înscrie în fluxul UE spre o societate de tipul P sau să se izoleze cu resemnare într-o politică de tipul S.

Pentru a identifica cu mai multă precizie poziția actuală a României, voi utiliza 8 dimensiuni diferențiatore între Modelul P și Modelul S.

Dimensiunea 1. Situația economică

Starea actuală a economiei românești.

În ultimii 22 de ani, imaginea globală este mai degrabă de stagnare: o creștere economică la limita de jos a modestului. Cumulat, creșterea economică în cei 22 de ani de tranziție nu depășește 20% față de 1989: mici creșteri întrerupte de trei crize majore. De abia în 2004 s-a atins nivelul economiei din 1989 pentru ca doar după trei ani să intre într-o nouă criză (Zamfir, Stănescu și Ilie, coordonatori, 2010).

Finlanda	15.372	Polonia	5.704
Italia	14.580	Bulgaria	3.343
Spania	13.011	România	2.942

Sursa: Eurostat, 2010, apud Stanciu și Mihăilescu, 2011

În 2007, veniturile populației în România se depărtează de eșalonul fostelor țări comuniste: doar 40% din media venitu-

rilor lor. Se detașează și față de Bulgaria care, tradițional, era mai săracă.

Tabel 2: Veniturile mediane pe persoană în țările europene în tranziție și în România

Slovenia	13.298
Cehia	8.913
Slovacia	6.888
Ungaria	6.631
Polonia	5.704
Bulgaria	3.343
Media celor 6 țări în tranziție⁴	7.463
România	2.942 = 40% din media celor 6 țări europene foste comuniste

Situația actuală a României este agravată de structura economiei existente: o agricultură dezorganizată, o industrie prăbușită.

De abia după 22 de ani, pentru o relansare economică durabilă este nevoie de o reformă structurală a agriculturii și de o politică coerentă și curajoasă în domeniul industriei.

Politică economică a României. Întreaga tranziție a fost dominată de un abandon al politicii creșterii economice. Singura politică a fost cea a privatizării cu orice preț și speranța iluzorie că simpla privatizare în contextul unei economii mondiale, presupuse a fi binevoitoare, va pune economia românească pe drumul cel bun.

Simptomatic este că tema interesului economiei naționale este practic inexistentă în discursul politic. Deficitul cronic de politică economică devine dramatic o problemă crucială în condițiile crizei actuale.

Măsurile luate în actuala perioadă de criză au blocat însă relansarea economiei: fiscalitate descurajantă atât pentru angajare/crearea de locuri de muncă (impozite

și contribuții mari, corupție și birocratizare excesivă), cât și pentru consum (TVA ridicat, politica veniturilor mici). Se adaugă investiții publice păguboase care nu contribuie la creșterea economică.

Dimensiunea 2. Cuprinderea în activitatea economică formală a populației active

P este caracterizat printr-un grad ridicat de ocupare salarială. Indicatorul cel mai relevant pentru gradul de participare la o activitate economică capabilă să asigure un standard de viață decent este proporția de salariați/populația activă. Munca salarială acordă venituri relativ ridicate și predictibile. Asociat cu munca salarială, o protecție socială a muncii: stabilitatea angajării, asigurări de sănătate, pensii, ajutor de șomaj. Gradul ridicat de angajare economică în sectorul formal conferă comunității omogenitate socială. Sectorul nesalarial – întreprinderi mici, inițiative individuale – este și el un factor de omogenitate economică și socială, dacă este susținut de

mecanisme de compensare a riscurilor și o protecție socială adecvată a muncii.

În contrast, **S** este caracterizat printr-un grad scăzut de salarizare. Cea mai mare parte a forței de muncă este angajată în mica economie, în economia gri, cea mai mare parte a ei o economie de subzistență, slab protejată în fața riscurilor de șomaj, boală, bătrânețe, dar și a abuzurilor din sfera muncii.

Starea: O prăbușire continuă a numărului de salariați, complementară cu mișcarea care oferă mai mult munci precare și nesigure. O polarizare a muncii: reducerea accesului la munca formală și o zonă în creștere de activități economice nesigure, cu venituri scăzute și incerte.

Reducerea locurilor de muncă salariale s-a produs în special în domeniile productive.

Tabel 3: *Dinamica numărului de locuri de muncă salariale în 22 de ani*

1990	8,4 milioane
2011	4,1 milioane

Tabel 4: *Numărul salariaților în tranziție, în mii*

	1990	2009
În industrie	4.005	1.371
În construcții	704	404

Sursa: apud Zamfir, coord., 2011, 8

Tabel 5: *Cum estimează românii posibilitatea obținerii unui loc de muncă?*

	1990	2010
<i>Foarte proastă</i>	10%	39%
<i>Proastă</i>	23%	37%
<i>Satisfăcătoare</i>	30%	17%
<i>Bună</i>	19%	6%
<i>Foarte bună</i>	2%	0%

Sursa: apud Mărginean și Precupețu, coordonatori, 2011

Politica: o politică mai mult declarativă de creare de locuri de muncă. Pentru 2012 guvernarea își propune noi reduceri a locurilor de muncă salariale. Politica de încurajare a întreprinderilor mici și mijlocii, considerată ca mijlocul cel mai important al relansării economice, s-a dovedit a fi insuficient susținută în fapt, cu efecte dezamăgitoare. Întreprinderile mici se confruntă cu riscul cel mai ridicat de a deveni victime ale crizei economice. Noul **Cod al muncii**, adoptat recent, reprezintă un atac dur la adresa drepturilor muncii, fragilizând și mai mult situația angajaților.

Se pare că ținta principală a noului Cod al muncii sunt salariații din sistemul public.

Dimensiunea 3: inegalitate/egalitate a colectivității

Măsurile politice luate de natură a li-mita inegalitatea pot fi luate ca un **test** al tendințelor evoluției unei țări. În mod special, sunt relevante politicile fiscale (impozitarea celor cu venituri mici/a celor cu venituri mari), politica salariale, în mod special politica salariului minim. Dar și discursul politic: este inegalitatea excesivă o temă de preocupare politică sau e con-

siderată ca inevitabilă sau chiar o stare pozitivă, motivator al activării economice?

Ca un semn al preocupării UE pentru problema inegalității sociale excesive, în sistemul european de indicatori instituționalizați sunt incluși indicatori ai inegalității: indicele Gini, raportul 80/20 (cei mai săraci 20% față de cei mai prosperi 20%), sărăcia relativă (UE consideră săraci cei care au venituri sub 60% din venitul median).

P: Inegalitate moderată. Unele țări europene au o politică explicită de limitare

a inegalităților excesive. UE are o politică implicită în această sferă: reducerea sărăciei relative (proportia populației cu venituri sub 60% din venitul median) are ca efect principal reducerea inegalității.

S: Inegalitate accentuată. Limitarea inegalității nu este o preocupare politică.

Starea României: Inegalitate mare și în creștere. La toți indicatorii România se plasează pe primul sau al doilea loc din Europa.

Tabel 6: Indicele Gini

România	1989	24
	2009	35
UE 27	2009	30
Cel mai scăzut: Slovenia		20

Sursa: apud Zamfir, coord., 2011, 54

Tabel 7: Raportul S80/S20 în România

2000	4,5
2008	7

România se situează pe penultimul loc în UE, cu excepția Letoniei.

Politica: Măsurile politice adoptate în România în ultimii ani promovează accentuat inegalitatea. Fiscalitatea avantajează pe cei cu venituri mari și dezavantajează pe cei cu venituri mici. Impozitarea muncii salariale este transparentă și înalt controlabilă; evaziunea fiscală este mai puțin controlabilă și vulnerabilă la corupție la angajatori, la cei cu venituri mari și în *economia gri*.

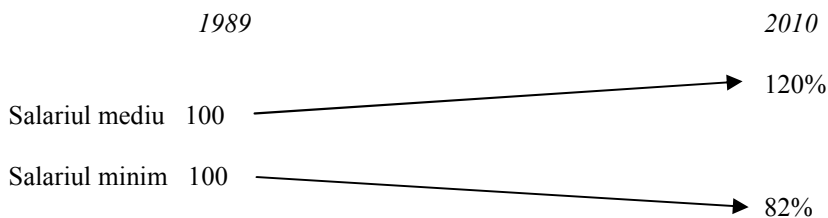
Politica salarială este un factor al accentuării inegalității. Obiectivul principal al politicii salariale a fost constant în România menținerea salariului minim la un nivel foarte scăzut. În 2010, salariul minim este cel mai scăzut din UE, substanțial mai mic față de alte țări foste comuniste: 68% din salariul minim din Bulgaria și 48% din cel din Polonia.

Tabel 8: Salariul minim în unele țări ale UE, în Euro (anul 2010)

M. Britanie	967	Finlanda	802
Austria	937	Italia	752
Irlanda	912	Spania	699
Germania	885	Grecia	604
Danemarca	877	Portugalia	480
Suedia	864	Polonia	326
Belgia	845	Bulgaria	233
Franța	811	România	159

Politica salarială a devenit și ea un mecanism al polarizării sociale. Dacă în România salariul mediu cunoaște o creștere modestă față de 1989 (120%), salariul

minim se depărtează de salariul mediu, depreciindu-se față de 1989 (82% din nivelul inițial).

Ce cred românii despre diferențele sociale actuale?

Tabel 9: *Credeți că în România diferențele de venituri sunt:*

Mult prea mari	58%
Prea mari	33%
Normale	5%
Prea mici	2%
Mult prea mici	1%

Sursa: apud Mărginean și Precupețu, coordonatori, 2011

Dimensiunea 4. Importanța funcțiilor statului

Amploarea statului indică măsura în care sectorul public se angajează în echilibrarea bunăstării.

Stare: România prezintă nivelul cel mai scăzut al cheltuielilor publice în comparație cu celelalte state ale Uniunii Europene.

Tabel 10: *Cheltuielile publice ale României ca % din PIB (2009)*

Cel mai scăzut din UE	40,4
Cel mai ridicat nivel	58,6

Politica: Paradoxul României: deși statul este cel mai „mic” din Europa, guvernarea românească din ultimii 3 ani a declanșat o politică violentă de reducere a statului. Programul de „reformă” a statului lansat de guvernarea actuală se reduce la politica **tăierii** cheltuielilor bugetare și privatizare a sectorului public.

Dimensiunea 5. Gradul de implicare publică în protecția socială

Obiectivul principal al politicilor sociale este echilibrarea bunăstării colective și reducerea sărăciei.

Eficiența politicilor sociale este măsurată prin trei seturi de indicatori:

- Indicatori de *input*: cheltuielile sociale publice.
- Indicatori de *structură*: gradul de acoperire cu mecanisme instituționale și finanțarea suportului grupurilor sociale cu risc ridicat.
- Indicatori de *output*: gradul de inegalitate/egalitate, amploarea și gravitatea sărăciei, egalitatea de oportunități, accesul la serviciile sociale fundamentale:

educație, sănătate, asistență socială, suport ocupațional, asigurări sociale.

Stare: dimensiunea statului social românesc este cel mai redus/penultimul din UE.

Tabel 11: *Cheltuielile pentru protecție socială % din PIB (pensii, sănătate, șomaj, asistență socială): 2007*

România	12,8
Nivelul cel mai ridicat (Franța)	30,5
Media celorlalte 6 țări foste comuniste	18,6

Tabel 12: *Cheltuielile publice pentru pensii ca % din PIB – 2007*

România	6,4
Media celorlalte 6 țări foste comuniste	9,0

Politica: Țările vest-europene au inventat, în condițiile dificile lăsate de cel de al Doilea Război Mondial, conceptul de *stat social* și și-au menținut opțiunea. UE a conferit statului social o nouă dimensiune, introducând un concept-obiectiv politic prioritar: reducerea *excluziunii sociale* și promovarea *incluziunii sociale*.

În contrast cu politica UE, guvernarea actuală în România are ca obiectiv prioritar eliminarea statului social. În mod special asistența socială este ținta reducerii drastice, pe motivul că el este prea mare și viciat de o masă de abuzuri, fără a se furniza însă date statistice, cu excepția unor exemple. Tema combaterii excluziunii so-

ciale/promovării incluziunii sociale nu mai este prezentă în discursul politic.

Serviciile sociale fundamentale – învățământ, sănătate, poliție – au fost supuse constant mesajului politic de decredibilizare și unor măsuri continue de reorganizare prin reducere, cu efecte distructive care pot fi estimate a fi de o gravitate unică în lume.

Discursul public avansează estimarea că statul social consumă în România excesiv de mult din buget. În consecință, el trebuie drastic redus. În realitate, cheltuielile sociale reprezintă partea cea mai mică din buget, față de celelalte țări europene. Politica actuală mărește astfel decalajul față de celelalte țări europene.

Tabel 13: *Cheltuielile sociale ca procent din cheltuielile publice (2007)*

România	37
<i>Media UE 27</i>	<i>56</i>
Ungaria	47
Slovacia	46
Cehia	44
Polonia	43
Bulgaria	41

Sursa: apud Zamfir, coord., 2011

6. Ponderea săracilor în populație

Stare: Tranziția s-a caracterizat printr-o explozie a amploarei și gravității sărăciei în România. Ca efect al căderii economiei, dublată de accentuarea polarizării econo-

mice și de deficitul de protecție socială, sărăcia s-a extins. Este în special șocantă apariția și creșterea comunităților confruntate cu o sărăcie extremă, de tipul celor constituite în jurul gropilor de gunoi.

Indicatorul sărăciei relative, utilizat de Uniunea Europeană, este mai puțin relevant pentru țările cu un grad ridicat de sărăcie, el

indicând mai mult inegalitatea, decât sărăcia propriu-zisă.

Tabel 14: *Sărăcia relativă: sub 60% din venitul median*

În România:	22% din populație, a doua din UE
Media UE:	16%
Cel mai scăzut nivel:	9% (Cehia)

Sursa: apud Stanciu și Mihăilescu, 2011

Ceea ce diferențiază dramatic România de toate celelalte țări este riscul de sărăcie a persoanelor care muncesc, rezultat al politicii salariale. Ca efect cumulativ al tutu-

ror politicilor social-economice, munca nu garantează un standard decent de viață, extinzându-se riscul sărăcirii și în zona segmentului activ al populației.

Tabel 15: *Sărăcia persoanelor care muncesc – % din persoanele angajate (2007)*

România	18
UE 27	8
Bulgaria	8
Cehia	3

Evaluarea subiectivă ne oferă o imagine și mai diferențiată.

Tabel 16: *Estimarea veniturilor familiei în raport cu necesitățile, %*

Sărăcie (nu ne ajung nici pentru strictul necesar)	31
La limită, cu riscul de sărăcie (ne ajung doar pentru strictul necesar)	34
Decentă, la limită (ne ajung pentru un trai decent, dar nu ne putem permite ceva mai scump)	26
Prosperitate cu efort (reușesc să cumpăr unele obiecte mai scumpe, dar cu efort)	9
Abundență (reușim să avem tot ce ne trebuie, fără prea mare efort)	1

Sursa: apud Mărginean și Precupețu, coordonatori, 2010, 13

Politica: UE își propunea o reducere până în 2020 a săracilor cu 20 de milioane.

În România, preocuparea pentru tema sărăciei a fost lansată în mediul academic, de la începutul tranziției, conectată cu politica socială.

1991-94: Programul Institutului de Cercetare a Calității Vieții de analiză a sărăciei și a politicilor sociale. Programul a fost treptat preluat de Banca Mondială cu o metodologie mixtă, de sărăcie absolută/relativă și abandonat probabil și datorită unor rezultate departe de percepția colectivă.

În 1997 Președintele de atunci, Emil Constantinescu, susținut de UNDP, a lansat o *Strategie anti-sărăcie*, ignorată complet de către guvernul de atunci.

În 2001, noul guvern social-democrat a creat o instituție în subordinea prim-ministrului – *Comisia Anti-Sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale (CASPIS)* – și a adoptat în 2003 *Planul Național Anti-Sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale (PNAINC)*. Acest Plan, preluând principalele teze ale Strategiei din 1997, a stat la baza planului comun România-UE (*JIM – Joint Inclusion Memorandum*), la solici-

tarea UE ca una dintre condițiile acceptării țării ca membru a UE, și semnat de cele două părți în 2005.

De atunci, preocuparea politică de a reduce sărăcia și excluziunea socială a trecut pe un plan secund, până la a dispărea complet în ultimii trei ani din preocupările politice.

În repetate rânduri, discursul politic al actualei guvernări lansează ca explicație a sărăciei, *lenea* populației, și ca singură soluție la nemulțumirile în creștere, *migrația*.

În condiții de criză economică severă, asistența socială, instrumentul public de limitare a efectelor de sărăcire, este supus unei politici de discreditare și compresie. Bugetul pentru 2012 prevede o reducere și mai importantă a finanțării asistenței sociale de la 2,8% din PIB la 2%. În fapt, asistența socială propriu-zisă este de sub 1%, restul fiind suportul pentru mamele salariate pentru îngrijirea copiilor.

Dimensiunea 7: Calitatea administrației publice și a funcționării sistemului politic

Calitatea administrației publice, în mod special a sistemului politic, inclusiv a sistemelor publice (sănătate, învățământ, asistență socială, securitatea persoanei), este un factor decisiv al calității vieții și demnității umane.

Pentru a estima calitatea administrației nu avem indicatori sintetici. Dar câțiva indicatori parțiali și indirecti pot fi utilizați:

- Estimarea raționalității conducerii politice conferă sentimentul că s-au utilizat sau nu, eficient și corect în interesul oamenilor, oportunitățile existente.
- Raționalitatea și eficiența administrației publice: *corupția*, dublată de *birocratie*, grevează negativ calitatea administrației publice.

Pentru ilustrare o estimare sintetică dată de populație.

Tabel 17: Modul în care este condusă țara %

	1990	2010
<i>Foarte proastă</i>	5	51
<i>Proastă</i>	14	29
<i>Satisfăcătoare</i>	39	16
<i>Bună</i>	33	4
<i>Foarte bună</i>	7	0

Sursa: apud Mărginean și Precupețu, coordonatori, 2011

Tabel 18: Estimarea calității vieții politice din țară (2010 – %)

<i>Foarte nemulțumit</i>	50
<i>Nemulțumit</i>	36
<i>Nici nemulțumit, nici mulțumit</i>	11
<i>Mulțumit</i>	2
<i>Foarte mulțumit</i>	0

Sursa: apud Mărginean și Precupețu, coordonatori, 2011, 63

8. Grad de democrație/autoritarism

Democrația actuală este produsul capitalismului dezvoltat *de jos în sus*, prin recunoașterea diversității intereselor diferitelor grupuri sociale și satisfacerea lor, cât mai echilibrată, prin mecanisme politice. Scin-

darea societății în grupuri puternice care își impun cu forța propriile interese în defavoarea grupurilor lipsite de putere economică și politică indică gradul autoritarismului politic. Sistemele politice actuale prezintă tendințe atât democratice, cât și

autoritare, dar cu grade diferite de dominare a uneia sau alteia. În țările, chiar cu democrație consolidată, se pot înregistra devieri spre autoritarism.

Pentru identificarea ponderii tendințelor democratice/autoritare pot fi utilizate o largă paletă de criterii: *gradul de participare politică, atât prin vot, cât și prin dezbateri publice, la luarea deciziilor/adoptarea legislației, încrederea în sistemul politic etc.*

- Legile fundamentale sunt supuse discuției publice și ele exprimă rezultatele discuțiilor publice și ale negocierii echilibrate între grupurile de interese.
- Legile sunt supuse discuției parlamentare și opoziția are un cuvânt de spus în adoptarea lor.
- În consecință, este de la sine înțeles că legile importante sunt rezultatul unor largi și atente dezbateri publice, iar nu prin asumarea răspunderii de către guvern, o formă a dictaturii guvernului asupra parlamentului.

- Încrederea populației în mecanismele guvernării democratice: măsura în care ele exprimă voința electoratului: Președinte, Guvern, Parlament, coaliția de la putere.
- Crearea de majorități artificiale prin mijloace nedemocratice.
- Fraudarea alegerilor.
- Adoptarea prin forță a unor mecanisme electorale cu risc ridicat de a fi fraudate.
- Vicierea structurii parlamentare prin migrarea parlamentarilor de la opoziție la putere. Existența/inexistența unor restricții legale ale vicierii voinței populare exprimate prin vot și amploarea migrării de la opoziție la putere sunt indicatori precisi ai presiunii autoritare. Percepția publică a utilizării unor mecanisme ca *șantajul prin dosar*, acordarea de favoruri, toate ducând la falsificarea opțiunii electoratului.

Câteva date referitoare la evaluarea de către populație a democrației/autoritarismului.

Tabel 19: *Posibilitatea populației de a influența modul în care este condusă țara, % – 2010*

Foarte scăzută	68
Scăzută	23
Satisfăcătoare	7
Ridică	2
Foarte ridicată	0

Sursa: apud Mărginean și Precupețu, coordonatori, 2010, 61

Poziția României

Europa occidentală a creat statul social și această politică este exprimată accentuat în viziunea Uniunii Europene.

Strategia Europa 2020 include printre obiectivele sale și **reducerea cu 20 de milioane a populației care trăiește în sărăcie**, evaluarea rezultatelor urmând a se raporta la următorii indicatori sociali: **persoane care trăiesc sub pragul național al sărăciei, persoane deprivate material sever și persoane în gospodării cu nivel redus de angajare în muncă.**

Viziunea strategică a UE cuprinde deci un **obiectiv social** – reducerea rapidă a sărăciei și precarității vieții – și un **mijloc** – creșterea procentului celor angajați în muncă.

La toți indicatorii relevanți pentru statul social, țările europene occidentale prezintă clar o orientare de tip **P**.

România la majoritatea indicatorilor relevanți se plasează pe ultimul loc și la alți câțiva printre ultimele două-trei.

Analizând cu atenție poziția României pe cele **8** dimensiuni considerate în acest Raport, suntem forțați să ajungem la o con-

cluzie surprinzător de neplăcută: România prezintă un profil omogen de tipul **S: 8S/0P**.

Ce înseamnă **8S**? Aș interpreta acest profil în următorii termeni:

Un capitalism sărac, complementar cu o societate polarizată economic, social și politic, cu pronunțate tendințe spre autoritarism.

Politica actuală a României promovează și pentru viitor caracteristicile de tip **S**.

România se plasează deja la marginea Europei. Continuarea opțiunilor politice actuale riscă să arunce România complet în afara Europei.

Este important să examinăm o întrebare invocată adesea în discuțiile publice: Modelul **S** sau **P** nu sunt de fapt generate de nivelul economiei? Cu alte cuvinte, o economie săracă inevitabil va adopta Modelul **S**, dar, după ce se ajunge la un nivel ridicat de prosperitate, se va putea adopta un Model **P**.

Istoria infirmă o asemenea ipoteză. **S** și **P** sunt strategii nu diferențiate după nivelul economiei, ci strategii de ieșire din situații de criză și de dezvoltare sustenabilă. Europa este un caz crucial pentru testarea acestei ipoteze. Ieșirea din situația dezastruoasă lăsată de cel de al Doilea Război Mondial nu s-a realizat printr-o strategie **S**, ci prin una **P**. Bazele statului social capitalist modern au fost puse ca soluție social-economică a ieșirii din război. China, posibil și Vietnamul, reprezintă un caz și el în sprijinul acestei teze. Ambele țări au ieșit din criza subdezvoltării printr-un stat puternic, mobilizând solidaritatea și responsabilitatea colectivă.

România, încotro?

Strategia actuală care împinge România pe o direcție **S** este prelungirea accentuată a

opțiunilor luate pe tot parcursul tranziției. Este oportun din acest motiv să ne întrebăm care este **modelul de societate** promovat de aceste opțiuni strategice.

- * Presiunea continuă pentru o *privatizare accelerată și totală*, cu orice preț, care, în perspectiva prezentului, pare a fi fost responsabilă de costurile imense ale restructurării economiei. Orice critică a politicilor de privatizare a devenit un tabu ideologic.
- * Evocarea interesului național în economie este suspectat a exprima o mentalitate comunistă.
- * Politica veniturilor: veniturile mari, în mod special profitul, trebuie protejate și încurajate; veniturile salariale trebuie privite mai mult ca un rău necesar. Dacă cresc prea mult, ele vor limita capacitatea noastră competitivă. Pentru a atrage investițiile, salariile trebuie menținute la cel mai scăzut nivel posibil.
- * Accentul aproape exclusiv pe politica de echilibrare financiară, cuplată cu dezinteresul pentru politici de relansare economică și, complementar, cu încurajarea de împrumuturi internaționale. Nu există încă o listare a tuturor împrumuturilor făcute de România de la FMI și Banca Mondială, a obiectivelor și eficienței acestora.
- * Ignorarea sistematică a procesului exploziv al corupției care a grevat timp de 22 de ani economia și societatea românească. Tratarea corupției mai mult ca un rău necesar care va trece odată cu finalizarea tranziției.
- * Stat social cât mai mic, redus la asigurarea unor condiții de strictă supraviețuire. Statul trebuie să se retragă din toate funcțiile de suport social.
- * Principii ca *solidaritatea, interesul comun, echitatea sau responsabilitatea colectivă în fața riscurilor sociale* nu pot fi găsite în majoritatea textelor programatice. În schimb, *individualismul* pare a fi promovat ca motor primar

al funcționării vieții sociale. Rezultatul acestei filozofii a fost *prosperitatea lui cine poate*.

- * O presiune continuă de scoatere a serviciilor sociale fundamentale din sfera sistemului public, bazat pe solidaritate în fața riscurilor individuale și colective, și transferul lor în zona privată.
- * O presiune continuă, devenită acum explicită în actuala lege a asistenței sociale, de a transfera funcțiile publice de protecție socială în sfera unui minim de asistență socială. Obsesia guvernării actuale de a confunda *protecția socială* cu *asistența socială* nu mai apare în această perspectivă o simplă eroare provenită din necunoaștere. Ea este expresia unui program de reducere a tuturor formelor de protecție socială la o asistență socială minimală.
- * Transferarea treptată a sistemului de asigurări sociale din sfera publică în cea privată. Introducerea Pilonului II și III de asigurări sociale a avut, de la început, intenția de eliminare treptată a Pilonul I. Pilonul I este un sistem public de asigurări sociale, bazat pe principiul solidarității între persoane și generații în fața riscurilor individuale și colective. Pilonul II este o modalitate strict individuală de a face față riscurilor, o formă de privatizare a asigurării de bătrânețe, dar obligatorie. Introducerea Pilonului II a reprezentat un factor al împingerii sistemului public de pensii în criză.
- * Legea actuală a sănătății, elaborată netransparent, va scoate decisiv siste-

mul de asigurări de sănătate din sfera publică. Polarizarea economică va fi dramatic accentuată de polarizarea stării de sănătate. Îngrijirea medicală, un drept universal, este și ea împinsă la nivelul unui pachet minimal de asistență socială.

Aceste opțiuni strategice sunt duse la limita lor extremă în guvernarea actuală. Ele împing inevitabil România ***nu spre o societate capitalistă prosperă, coezivă și solidară, de tip european, ci spre un capitalism sărac, cu o economie marginală și o societate polarizată; spre o societate nu de tip P, ci de tip S.***

Ce va fi după?

Întrebarea *Ce va fi după tranziție* a părut mult timp justificată. Dacă analiza de aici este corectă, este mai important să ne punem o altă întrebare: acum, în al doisprezecelea ceas, nu *ce va fi ,după'*, ci *cum vrem să încheiem această tranziție?*

Suntem din nou în fața unei opțiuni strategice: ***vrem să finalizăm această tranziție care ne împinge spre o societate de lume a treia, la marginea Europei, sau să schimbăm radical orientarea, unind eforturile de a construi o economie națională funcțională, capabilă să asigure un standard decent de viață și o societate solidară ca sursă esențială a unei relansări durabile.***

Note

¹ De la începutul înființării sale, ICCV a considerat că principala sa misiune este de a contribui la înțelegerea realității societății românești, la evaluarea opțiunilor politice și de identificare a direcțiilor de dezvoltare. Ca răspuns la situația critică cu care ne confruntăm în ultimii ani, am lansat o nouă serie de Rapoarte: ***Rapoartele sociale ale ICCV***. Ele pot

fi găsite în Revista online ***Inovația socială***. Acesta este al 5-lea Raport social.

² Media datelor din 11 luni (ianuarie/ noiembrie 2011), IMAS.

³ La momentul scrierii articolului.

⁴ Este normal să ne comparăm cu statele europene foste comuniste cu care am avut aproximativ același punct de plecare.

Bibliografie

- Mărginean, I. și Precupețu, I. (coordonatori) (2010) *Raportul social al ICCV. Cercetarea calității vieții în România 2010*. Nr. 2. București: ICCV.
- Mărginean, I. și Precupețu I. (coordonatori) (2011) *Paradigma calității vieții*. București: Academiei Române.
- Stanciu, M. și Mihăilescu, A. (2011) *Raportul social al ICCV. Starea sărăciei în România în context european*. Nr. 4. București: ICCV.
- Zamfir, C., Stănescu, I. și Ilie, S. (coordonatori) (2010) *Raportul social al ICCV. După 20 de ani: Opțiuni pentru România*. Nr. 1. București: ICCV.
- Zamfir, C. (coord.) (2011) *Raportul social al ICCV 2011. România: răspunsuri la criză*. Nr. 3. București: ICCV.